

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти України, метою державної політики є створення умов для розвитку особистості й творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати та навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати й зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід’ємну складову європейської й світової спільноти.

Для досягнення цієї мети необхідно, щоб людина була озброєна системою здібностей, які б зробили можливим виконання всіх завдань, котрі ставить перед нею життя. Цю думку підтверджують дослідження Б.М. Теплової, у яких вказано на те, що, крім успіху в діяльності, здібність детермінує швидкість і легкість опанування тієї чи іншої діяльності. Тобто чим краще розвинута в людини здібність, тим успішніше вона виконує діяльність, швидше нею оволодіває, а сам процес опанування діяльності й сама діяльність виконуються легше, ніж навчання чи робота в тій сфері, у якій вона не має здібностей.

Мета статті – проаналізувати сутність здібностей людини, розглянути особливості прояву творчих здібностей і їх впливу на ефективність діяльності.

Г.С. Сковорода писав, що щастя можливе лише тоді, коли ми займаємося своєю справою відповідно до здібностей і призначення. А нещасний – той, хто призначений був для одного, але не знайшов себе чи зрадив своєму покликанню й усе життя займається іншою, не своєю справою [2].

Ця думка українського філософа яскраво демонструє те велике значення, яке мають здібності в житті людини. Проблема походження, структури та ефективного розвитку здібностей була й залишається актуальною нині.

Поняття про здібності ввів у науку Платон (428–348 рр. до н. е.). Він говорив про те, що “не всі люди однаково здібні до одних і тих самих обов’язків, тому що люди, за своїми здібностями, надто різні: одні народжені для управління, інші – щоб допомогати комусь, а хтось – для землеробства й ремісництва” [3]. Платон висловлював ідею про спадкову нерівність людей за здібностями: він говорив, що природа людини не може одночасно добре робити два мистецтва або дві науки [3].

На спадковість здібностей та обдарованості вказував іспанський лікар Х. Уарте: “...Хай тесляр не займається землеробством, а ткач – архітектурою; нехай юрист не займається лікуванням, а медик адвокатською справою; але хай кожний займається тільки тим мистецтвом, до якого він має природний дар, і відмовиться від усіх інших...” [4]. Такої самої думки дотримувався і Г.С. Сковорода, який вказував на те, що здібності

дає людині Бог, що царство Боже всередині людини. Прислухаючись до цього внутрішнього голосу, людина має обрати собі заняття не тільки не шкідливе для суспільства, а й таке, яке приносить їй внутрішнє задоволення та душевний спокій. Всі заняття добрі лише тоді, коли виконуються відповідно до внутрішньої схильності [2].

Визнаючи природну обдарованість, учені вважають, що вона вимагає цілеспрямованого розвитку здібностей, чому сприяє врахування особистісних характеристик індивіда. Так, статеві відмінності в прояві здібностей плідно вивчали зарубіжні науковці. Результати досліджень Н. Ленсделла, отримані під час спостережень за хворими на епілепсію, а також у ході пізніших досліджень, засвідчили, що відділи мозку, які відповідають за просторові та вербальні здібності, у чоловіків знаходяться в протилежних півкулях, а в жінок приблизно порівну представлені в обох півкулях. Тому в чоловіків ураження лівої півкулі погіршує виконання вербальних тестів, ураження правої півкулі – невербальних завдань, а в жінок успішність виконання вербальних і невербальних тестів не залежить від того, яка півкуля уражена. Крім того, дівчата однаково добре лівою та правою рукою розпізнають на дотик предмети, тоді як хлопці значно успішніше виконують ці завдання лівою рукою [7].

У ході досліджень Д. Робінсона встановлено, що екстраверти краще справляються з невербальною частиною тесту, а інтроверти – з вербальною [6].

Дж. Стенлі та його співробітники вивчали спадкові особливості вирішення завдань на запам'ятовування маршруту. Вони з'ясували, що чоловіки швидше вивчають маршрут, але жінки запам'ятовують більше дорожніх орієнтирів. Спочатку вважали, що просторовий і математичний інтелекти є “вторинними статевими ознаками” чоловіків, тому що в ході вимірювання цих здібностей спостерігалися максимальні статеві відмінності. За даними дослідження, перевага чоловіків над жінками за рівнем розвитку цих здібностей (серед 10% найбільш продуктивних) виражається відношенням 2:1 [8].

На окрему увагу заслуговують результати досліджень Г. Айзенка та М. Айзенка, які вивчали вплив гормонального фону на успішність вирішення завдань. Високий рівень тестостерону в крові позитивно корелює з успішністю виконання жінками завдань на просторове мислення, у чоловіків ця залежність обернена. Чоловіки з низьким рівнем тестостерону краще виконують математичні тести, ніж чоловіки з високим рівнем цього гормону. Проте у жінок подібної залежності не виявлено. Крім того, дівчата з високим рівнем андрогенів краще виконують тести на просторове мислення, ніж їх “нормальні” однолітки [9].

Досліджуючи проблему інтелектуальних здібностей, Г. Айзенк говорить про різні його типи: біологічний, психометричний і соціальний, які належать до різних структурних рівнів інтелекту. На його думку, до змісту поняття “біологічний інтелект” входять особливості функціонування структур півкуль головного мозку, які відповідають за пізнавальну

активність. Вони визначають індивідуальні відмінності інтелекту й пов'язують їх зі спадковістю. Основними показниками біологічного інтелекту є: характеристики електроенцефалограми (ЕЕГ), час реакції (ЧР), шкірно-гальванічна реакція (ШГР). Г. Айзенк вважає, що психометричний інтелект визначається на 70% впливом генотипу, а на 30% – довкіллям (культура, виховання в сім'ї, освіта, соціоекономічний статус).

Питання психології здібностей глибоко вивчали у 1960–1970-х рр. А. Ковальов, В. Мерлін, В. М'ясищев, К. Платонов. Вони стверджували, що здібності становлять сукупність властивостей особистості. Наприклад, А. Ковальов [9] під здібностями розуміє комбінацію властивостей особистості, яка відповідає вимогам діяльності. К. Платонов [10] вбачає в них сукупність (структуру) досить стійких, хоч і змінних під впливом виховання, індивідуально-психологічних якостей особистості або структури особистості, що актуалізується в певному виді діяльності, чи ступінь відповідності цієї особистості в цілому вимогам якоїсь діяльності. За здібність він приймає, зокрема, моральні й правові відносини особистості й у зв'язку із цим говорить про моральні та правові здібності.

В. М'ясищевим [11] разом із А. Ковальовим запропонована ідея розуміння здібностей як комбінації властивостей, необхідних для успішної діяльності, включаючи систему особистісних відносин, а також емоційні та вольові особливості людини (цілісно-особистісний підхід). В. Шадріков доходить висновку, що поняття “здібність” є психологічною конкретизацією категорії властивості. Автор вказує на те, що до поняття “здібність” ближчим є поняття “функціональна якість”, яке автор визначає як наявний рівень прояву якої-небудь сторони можливостей людини, незалежно від того, чим цей рівень зумовлений – природними особливостями, їх розвитком чи знаннями та вміннями. При цьому до функціональних якостей входять не всі набуті людиною знання й уміння, а тільки ті, які допомагають прояву тієї чи іншої сторони можливостей (швидкості, точності дії, витривалості тощо) [12].

До здібностей В. Мерлін також зараховує властивості індивіда й особистості, у тому числі ставлення особистості до виконуваної діяльності, а також індивідуальний стиль діяльності [13]. Темі дослідження більш близьким є визначення Б. Теплова, який заперечував проти того, щоб вважати здібністю будь-яку властивість особистості, тому ввів обмеження: здібністю можна назвати тільки таку властивість, яка впливає на ефективність діяльності. Подібні заперечення висловлювала й Т. Артем'єва, яка вважає, що вищезгадані визначення здібностей можна сміливо замінити, наприклад, словами “характер” чи “емоції”. У такому разі умовою успішного виконання діяльності може бути й уся психіка людини в цілому, і її характер, і ті чи інші мотиви, і значною мірою емоції людини” [14].

Поняття “здібність” як одне з найбільш загальних психологічних понять викликало різноманітні авторські визначення, які характеризують різні боки поняття, розкриваючи його суть.

“Великий тлумачний словник сучасної української мови” визначає здібність як природний нахил до чого-небудь; обдарування, талант, а також властивість, особливість, що виявляється в умінні робити, здійснювати що-небудь [15].

Для визначення здібностей ми спираємося на положення С. Рубінштейна й Б. Теплова. Зокрема, С. Рубінштейн розуміє під здібностями “... складне синтетичне утворення, яке включає в себе цілий ряд даних, без яких людина не була б здатною до якої-небудь конкретної діяльності, і властивостей, які виробляються лише в процесі певним чином організованої діяльності” [16]. Аналогічні за змістом висловлювання можна знайти і в інших авторів. Б. Теплов виділив три ознаки здібностей, які лягли в основу визначення, що фахівці вживають найбільш часто:

1) здібності – це індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої;

2) тільки ті особливості, які мають стосунок до успішного виконання діяльності або кількох діяльностей;

3) здібності не зводяться до знань, умінь та навичок, які вже вироблені в людини, хоча й зумовлюють легкість і швидкість їх набуття [17]. Цей підхід знаходимо в психологічному словнику, в якому здібності охарактеризовано як індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої, визначають успішність виконання діяльності або декілька діяльностей, що не зводяться до знань, умінь і навичок, але зумовлюють легкість та швидкість набуття нових способів і прийомів діяльності.

На думку різних авторів, творчість являє собою тип діяльності, який створює якісно нові матеріальні й духовні цінності або висуває нові, ефективніші способи вирішення тих чи інших наукових, технічних, соціальних та інших проблем. Критерієм творчості при цьому є не якість результату, а характеристики та процеси, які активізують творчу продуктивність, – саме це називається креативністю [18].

У філософському енциклопедичному словнику творчість визначено як діяльність, яка породжує щось якісно нове, чого ніколи раніше не було [19].

К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей у творчості вбачали процес створення або відкриття нового як глибинну потребу людини в самореалізації. Наприклад, Р. Мей, не погоджуючись із теоретичними поглядами З. Фрейда на творчість як сублімацію, підтримував підхід К. Юнга, розглядаючи процес творчості як прояв “колективного несвідомого”. Природу творчості вчений розумів як екзистенціальну зустріч художника або вченого зі світом, а світ являє собою сукупність сутнісних взаємозв’язків, у яких живе творча людина, причому в цій зустрічі зникає дихотомія суб’єкта та об’єкта [20]. Цікавий матеріал для розуміння природи творчості знаходимо в А. Маслоу. Він поділяє творчість на первинну, вторинну та інтегровану. Первинну творчість автор порівнює з грою щасливих захищених дітей, вважаючи, що вона виявляється у спонтанності, в так званій “другій наївності” дорослих, що поєднує свіжість світосприйняття з витонченістю розуму. Вторинну

творчість дослідник пов'язував із вторинними процесами, оскільки вона потребує обміркування, зваженого підходу й більше стосується “продуктів цивілізації, наприклад, пов'язана зі створенням мостів, будинків, навіть наукових систем”. Водночас інтегрована творчість поєднує в собі первинну та вторинну й породжує справжні великі творіння. Розуміння творчості в концепції А. Маслоу цікаве тим, що значно розширюються рамки стереотипного уявлення про творчість як лише вид діяльності, що має бути представлений “творчою професією” [21]. Співзвучні думки знаходимо в концепції іншого представника гуманістичної психології – К. Роджерса, який вважав, що творчість є важливою потребою людини реалізувати себе. Під творчим процесом він розуміє “створення за допомогою діяльності нового продукту, що з одного боку, виростає з унікальності індивіда, а з іншого – зумовлений матеріалом, подіями, людьми, обставинами життя”, які є близьким до поняття “зустрічі”, запропонованого Р. Меєм. К. Роджерс переконаний у тому, що творчість є також соціальною потребою. Так, на його думку, окремі індивіди, групи людей, нації мають творчо переглянути та по-новому підійти до тих глобальних змін, що відбуваються у світі, у противному разі людству загрожує знищення [22].

Цікавою є ідея К. Платонова, який характеризує творчість як “мислення в його вищій формі, яке виходить за межі того, що потрібно для вирішення завдання, яке виникло, вже відомими способами” [23]. У роботах М. Зіновіної, І. Медакової, Н. Пейсахова, А. Єсаулова та інших відзначено, що успіх системного творчого мислення в процесі професійної підготовки багато в чому залежить від рівня сформованості основних компонентів творчого мислення на більш ранніх етапах формування особистості. До таких компонентів належать: здатність до аналізу, синтезу, порівняння та встановлення причинно-наслідкових зв'язків, критичність мислення і здатність виявляти суперечності, прогнозування можливого розвитку, здатність багатоекранно бачити будь-яку систему або об'єкт в аспекті минулого, теперішнього, майбутнього, будувати алгоритм дій, генерувати нові ідеї й вирішувати їх в образно-графічній формі.

Методологічною передумовою повноцінного формування творчої активності, наприклад, у студентів, є діалектична єдність репродуктивного й продуктивного типів діяльності в усій системі навчання та виховання, в суспільному житті й спілкуванні. Знайти в кожному випадку оптимальний варіант такого поєднання – одне з найбільш складних і фундаментальних педагогічних завдань. Формування й розвиток творчої активності майбутнього спеціаліста потребує адекватної системи відносин студента та викладача, тому що творчу особистість може формувати лише творча особистість. Важливим фактором формування творчої особистості є розвиток самостійності та відповідальності студента у вирішенні пізнавальних, суспільно-політичних, трудових і моральних проблем.

Ресурсний підхід передбачає дослідження творчості в динаміці. Творче виконання діяльності вивчали: Д. Богоявленська, Е. Боно, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, В. Клименко, В. Кузін, В. Моляко,

Я. Пономарьов та ін. Серед західних психологів вагомий внесок у розуміння творчої природи особистості зробили видатні вчені: Е. де Боно, Д. Дьюї, Дж. Гілфорд, А. Маслоу, Т. Рібо, Р. Стернберг, З. Фрейд, Є. Фромм, К. Юнг, та ін.

Серед сучасних психологів, які вивчаються проблеми розвитку творчої особистості, варто насамперед назвати В. Моляко, який запропонував власну концепцію формування творчої особистості та реалізації її творчого потенціалу. Вчений визначає творчий потенціал як інтегративну властивість особистості, що характеризує міру можливостей здійснювати творчу діяльність, готовність і здатність до творчої самореалізації та саморозвитку. Творчий потенціал, на його думку, це саме та система, яка абсолютно прихована від будь-якого зовнішнього спостереження; тим більше, сам носій творчого потенціалу іноді мало або й зовсім не знає про свої творчі можливості. Про справжні творчі можливості конкретної людини можна говорити лише на основі здійсненої діяльності, отриманих оригінальних творів. Творчий потенціал стає не уявною, а реальною, прогнозованою цінністю лише тоді, коли реалізовується у винаходах, конструкціях, книгах, картинах, фільмах тощо. Учений являє собою загальну структуру творчого потенціалу, яка визначається такими складовими: задатки, нахили, які виявляються в наданні переваг чомусь; інтереси, їх спрямованість і частота; допитливість, потяг до створення чогось нового; швидкість у засвоєнні нової інформації; прояви загального інтелекту; наполегливість, цілеспрямованість, працелюбність; порівняно швидке та якісне оволодіння вміннями, навичками, майстерністю виконання певних дій; здібності до реалізації власних стратегій і тактик вирішення різних проблем, завдань, пошуку виходу зі складних нестандартних, екстремальних ситуацій [24].

В. Лихвар визначає творчий потенціал сукупність творчих здібностей. Він зазначає, що рушійною силою і ядром творчого потенціалу є внутрішні фактори особистості. Саме вони є важливими чинниками саморозвитку людини, самореалізації, самодіяльності, вільних дій і вчинків [25].

В основі класифікації рівнів прояву творчих здібностей, які можна розглядати як потенційні можливості індивіда, В. Клименко виділяє здатність людини оригінально вирішувати завдання, що зумовлена механізмом творчості, який забезпечується повноцінною роботою трьох складових: енергопотенціалу, психомоторики, критичності. Згідно з уявленням В. Клименко, творчі люди наділені фізичним та душевним здоров'ям, що є своєрідними ресурсами механізмів творчості [26].

Розглядаючи індивідуально-психологічні аспекти творчих людей, Я. Пономарьов дійшов висновку, що на рівні перебігу психологічних процесів креативним людям притаманні якості, які можна розглядати як певний творчий потенціал ресурсів особистості:

– цілісність, свіжість, синтетичність як властивості сприйняття, здатність побачити те, чого не бачать інші, певні перцептивні особливості, пов'язані з високою чутливістю до субсенсорних подразників;

– певні особливості пам'яті, що виявляються у швидкому засвоєнні головного та легкому забуванні другорядного, у здатності пригадати малосуттєву дрібницю; пам'ять на рідкісні в повсякденному житті слова, образи, факти;

– здатність помічати багатозначність слів, відчувати певні підтексти;

– швидкість, гнучкість, оригінальність, відкритість мислення, вміння узагальнювати явища, не пов'язані між собою видимим чином. Щодо соціально-психологічних особливостей творчої особистості, її взаємодії із соціумом, у взаєминах з групою, у дитячому та юнацькому віці такі люди частіше відіграють ролі лідерів або відчужених [27].

Вивченню конкретних особливостей творчої людини, її здібностей сприяє й аналіз досліджень Я. Пономарьова, О. Кульчицької, які називають такі показники: відхилення від шаблону в поведінці, оригінальність, ініціативність, настирливість, енергійність, винахідливість, прямота суджень, чесність, безпосередність, незалежність, лабільність, внутрішня зрілість, критичність, скептицизм, сміливість, упевненість у невизначеній ситуації, схильність до метафоричності, висока самооцінка, гордість, працездатність, одержимість, буремний дух, схильність до ризику, інтуїція. Характеризуючи особливості мотиваційної сфери, О. Кульчицька зазначає, що творчі люди мають високу мотивацію до успіху, поспішають жити, причому головним мотивом є прагнення реалізувати ідею – цьому підкоряються сила волі, мислення та діяльність [27; 28].

Висновки. Творчі здібності особистості як категорія психології характеризуються як особливості людини, від яких залежить набуття знань, умінь і навичок. Творчі здібності, обдарованість, задатки, які притаманні будь-якій людині, створюють лише передумови, потенційні можливості для виникнення й розвитку творчого процесу. Завдання особистості, колективу – розкрити та розвинути їх. За таких умов виникає необхідність підготовки вчителя до усвідомлення рівня власної творчої педагогічної діяльності, формування в нього потреби аналізувати власні потенційні можливості, внутрішні та зовнішні ресурси, щоб збагачувати свій життєвий досвід. Подальшого дослідження потребує виявлення взаємозв'язку між внутрішніми й зовнішніми ресурсами для розвитку творчих здібностей особистості.

Література

1. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М., 1961.
2. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.; Т. 2. – 576 с.
3. Платон. Сочинения / Платон. – М., 1972. – Т. 3. – С. 143.
4. Уарте Х. Исследование способностей к наукам / Х. Уарте. – М., 1960.
5. Guilford J.P. the Analysis of Intelligence / J.P. Guilford, R. Hoepfner. – N.Y., 1971.
6. Дружинин В.Н. Психология общин способностей / В.Н. Дружинин. – СПб. : Питер., 1999. – 368 с.
7. Tompson J. Intelligence / J. Tompson ; [P. McQuiffin, M.F. Shanks, R.Q. Holdson (eds)] // the scientific principles of psychology. – N.Y. : Gune & Stratton, 1984.

8. Eysenck H.J. Personality and Individual Differences. A Natural Science Approach / H.J. Eysenck, M.W. Eysenck. – N.Y. ; London : Plenum Pr., 1985.
9. Ковалёв А.Г. Психология личности / А.Г. Ковалёв. – М. : Просвещение, 1965.
10. Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. – М. : Наука, 1972.
11. Мясищев В.Н. О связи склонностей и способностей / В.Н. Мясищев // Склонности и способности : сб. статей. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1962. – С. 3–14.
12. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека / В.Д. Шадриков. – М. : Логос, 1996.
13. Мерлин В.С. Свойства личности как способности / В.С. Мерлин // Проблемы экспериментальной психологии личности. – Пермь, 1970. – С. 8–50.
14. Артемьева Т.И. Методологический аспект проблемы способностей / Т.И. Артемьева. – М. : Наука, 1977.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.
16. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1959.
17. Теплов Б.М. Способности и одаренность / Б.М. Теплов // Психология индивидуальных различий : тексты / [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 129–139.
18. Сидорчук Т.А. Система творческих заданий как средство креативности на начальном этапе становления личности : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т.А. Сидорчук. – М., 1998. – 21 с.
19. Левин В.А. Воспитание творчества / В.А. Левин. – М. : Знание, 1977. – 64 с.
20. Мэй Р. Мужество творить / Р. Мэй. – М. : Инициатива, 2001. – 128 с.
21. Маслоу А. По направлению к психологии бытия / А. Маслоу. – М. : Эксмо-Пресс, 2002. – 272 с.
22. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс. – М. : Прогресс. – С. 409.
23. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий / К.К. Платонов. – М., 1984. – 147 с.
24. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості / В.О. Моляко // Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2–9.
25. Лихвар В.Д. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В.Д. Лихвар ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2003. – 24 с.
26. Клименко В.В. Психологія творчості / В.В. Клименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
27. Психология творчества / [под ред. Я.А. Пономарева]. – М. : Наука, 1990. – 224 с.
28. Кульчицька О.І. Соціально-психологічні фактори формування таланту / О.І. Кульчицька // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 1. – С. 1.

РИБАЛКО Л.М.

БІОЛОГІЧНА КОМПОНЕНТА ЯК СКЛАДОВА ЦІЛІСНОЇ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ ОСВІТИ

На рубежі століть цивілізація зіткнулася з проявами системної кризи в соціальній, економічній і геополітичній сферах. Проблемою, що загострює решту, є глобальна екологічна криза, спричинена марнотратним споживанням природних ресурсів і руйнуванням біосфери, що ставить під загрозу існування цивілізації, здоров'я й життя самої людини. Пошуки шляхів виходу із системної кризи зумовили потребу в реформуванні змісту освіти як ключового чинника у вирішенні проблем взаємодії людства й природи. Інтеграція зусиль науки і освіти в цьому напрямі повинна привести до зміни світогляду людства, побудованого на нових гуманістичних принципах взаємодії суспільства й природи, сприяти етичному та інтелектуальному зростанню людства, формуванню культури збереження здоров'я, толерантності людських відносин.

Особлива роль у цьому належить біологічній освіті як складовій цілісної природничо-наукової. Якщо метою останньої є формування